

Trakya Yahudi Olaylarını “Doğru” Yorumlamak

A Y H A N A K T A R

Sayın Halûk Karabatak'ın *Tarih ve Toplum*'un 146. sayısında yayımlanan “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler” başlıklı yazısı ile Sayın Avner Levi'nin aynı derginin 151. sayısında “1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınamayan Ders” başlıklı yazıları hayli ilgi uyandırdı. Sayın Zafer Toprak ise bu iki yazıda ortaya konan bazı iddiaları *Toplumsal Tarih* dergisinin 34. sayısında “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu” başlıklı yazısıyla ele aldı ve yeniden değerlendirdi.

Biz de yukarıda adı geçen üç yazının 1934 Trakya olaylarının nedenleri üzerine ortaya koyduğu iddiaları ve bu yazılarda bazen açıkça, bazen de satır aralarında yapılan değerlendirmeleri tekrar ele alacağız. Bütün bunları yaparken de 1934 Trakya olayları hakkında Amerikan Milli Arşivlerinde ve İngiliz Dışişleri Arşivlerinde rastladığımız bazı belgeleri yayımlayarak bu olayların daha doğru yorumlanmasına çalışacağız.

1934 Trakya Olaylarında Nazi Almanyasının etkisi

İlk ele almak istediğim konu, 1934 Trakya olaylarının hazırlanışı ve ger-

çekleştirilmesinde yabancı etkisidir. Yukarıda isimleri anılan üç yazı bence bu konuda az çok fikir birliği içindedir. Bu üç yazıdaki ortak yaklaşıma göre, iki savaş arası Avrupa siyasetinde esen Faşist ve Nazi rüzgarları Türk siyasetini etkilemiş ve böylece ülkemizde Yahudi düşmanlığı ile sonuçlanan bazı siyasal hareketler ortaya çıkarak serpilmiştir. Örneğin, Halûk Karabatak, 1930'lerden bahsederken “anti-semitizm dalgası, Faşizm ile birlikte yayılıyor ve hemen her ülkede kendine az-çok taraftar bulabiliyordu. Türkiye'deki durum da dünyanın diğer ülkelerinden farklı değildi. Yüzyıllardır Trakya'da yaşayan Yahudilerin 1934 yılında burada başlarına gelenler de bunun örneklerinden birisidir”¹ diyerek dış konjonktürdeki değişimleri, esas olarak Almanya'daki gelişmelerden hareketle kendi analizinin ortasına oturtuyor. 1934 olaylarını anlamak ve yorumlamakta Karabatak'ın ikinci olarak başvurduğu olgular bütünü ise Kemalist toplum ve siyaset anlayışında yine 1930'larda kemikleşen eğilimlerdir. Şöyle diyor Karabatak: “Öte yandan, 1930'lar Türkiye için farklı anlamlar da taşımaktadır. ‘Türk Tarih Tezi’ ve ‘Güneş-Dil

Teorisi’ gibi çalışmalarla, ‘Büyük ve Şanlı Türk Ulusu’ yaratma projelerinin yürürlüğe konduğu yıllardır 1930'lar.” Böylece iç konjonktürdeki değişimleri gündeme getirmiş oluyor. Bu iki yaklaşım doğrultusunda, Karabatak ilk olarak, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Alman Nazi gençlik teşkilatının ikinci başkanı ile 1934 yılının Mart ayında yaptığı ve iki tarafın da karşılıklı hayranlıklarını dile getirdikleri temaslar ve Kemalistlerin 2510 sayılı İskân Kanunu'nunda “Türkiye'deki toplum yapısının ‘ırk’ temeline dayandırılmaya” çalışmalarını kanıt olarak ortaya koyuyordu. Aslında Karabatak'ın yazısı hem dış ve hem iç konjonktürü birlikte ele almaya çalışıyor. Fakat dış konjonktür ile ilgili değerlendirmelerde sadece Almanya'daki gelişmelerle sınırlı kaldığı için, yanıltıcı oluyor.

İç konjonktürü analizi sırasında hem bazı olguların değerlendirilmesi hem de kullandığı teknik terimlerin (örneğin, ırkçılık) Kemalistlerin milliyetçilik anlayışını yanlış yansıtmaması nedeniyle bence eksik kalıyor. Karabatak'ın kavramsal çerçevesini daha ileride değerlendirmek üzere şim-

di ikinci yazıya geçiyorum.

Avner Levi'nin yazısı ise 1934 Trakya olaylarını, tamamen Avrupa siyasetinde esen Nazi rüzgarları ile açıklama çabasıdır. Levi, “1934 Trakya Yahudileri olaylarının kaynağını Almanya’da buluyoruz”² diyerek analizine başlıyor. Olguların sıralanmasında ünlü Yahudi düşmanı Cevat Rifat Atilhan'ın, *Der Stürmer* dergisinin sahibi Julius Streicher tarafından Almanya’ya davet edilmesini, orada Nazi ileri gelenleri tarafından kendisine hüsnü kabul gösterilmesini Nazilerin Türkiye’yi etkileme araçla-

rı olarak ortaya koyuyor. Daha sonra, Atilhan'ın çıkardığı Yahudi düşmanı *Millî İnkılâp* dergisindeki karikatürlerin *Der Stürmer*'den alınıp sadece alt yazılarının değiştirilmiş olduğunu belirterek analizini sürdürüyor. Bu noktada, Karabatak'ın haklı olarak özel bir önem atfettiği 2510 sayılı İskân Kanunu hakkında Levi şunları söylüyor: “Bu kanun iki yıldır hazırlanmaktaydı - Hitler'in Yahudi meselesi doğmadan önce [!] aslında Doğu isyanları ve Kürt olaylarıyla ilgiliydi. Fakat 1934 yazında yürürlüğe konması, *Millî İnkılâp* yayımları ile de ay-

nı tarihe rastlaması çok kötü bir rastlantı doğurdu.”

1934 Trakya olaylarına ancak “kökü dışarıda zararlı faaliyet” gözlüğü ile bakıldığı zaman İskân Kanunu’nu “kötü bir rastlantı” olarak yorumlamak mümkündür. Konuya yaklaşımdaki çarpıklıklara rağmen Levi'nin yazısı olgusal açıdan önemli bazı detayları gündeme getiriyor. 1934 Trakya olaylarının kronolojisinde de görüleceği gibi, Avner Levi Türkiye'deki Yahudi cemaatinin arşivini iyice taramış ve Trakya olaylarını bizzat yaşamış olan yaşlı Yahudi-

1934 Trakya Yahudi Olaylarının Kronolojisi

AYHAN AKTAR

• 1 Mayıs 1934 Cevat Rifat Atilhan, Millî İnkılâp isimli Yahudi düşmanı dergiyi İstanbul'da yayımlamaya başlar.¹

• 10 Mayıs Atilhan, İstanbul Üniversitesi'nin kapısında öğrencilere gamalı haç rozetleri dağıtır.²

• 22 Mayıs Yahudi cemaat meclisi toplanarak Başbakanlığa bir dilekçe yazıp Millî İnkılâp dergisinde sürdürülen antisemit kampanyayı protesto ederler ve hükümetin gerekeni yapmasını isterler.³

• 25 Mayıs Yahudi cemaatinin liderleri tarafından hazırlanan dilekçe Başbakanlığa teslim edilir ve oradan da İçişleri Bakanlığına havale edilir.⁴

• 14 Haziran 2510 sayılı İskân Kanunu TBMM'de kabul edilir.

• 21 Haziran Birkaç haftadır imzasız mektuplarla tehdit edilen Çanakkale Yahudilerine karşı ilk fiziki saldırılar başlar. Bazı Yahudiler dövülür ve evler yağmalanır.

• 24 Haziran Çanakkale'de Yahudi cemaatinin en tanınmış insanları tekrar tehdit mektupları alırlar. Kenti terketmeleri aksi takdirde öldürülecekleri belirtilmektedir. “Bunun üzerine 1500 kadar Yahudi her şeylerini bırakıp İstanbul'a sığındılar. Dönemin Türk basını olaylardan bir kelime dahi söz etmedi.”⁵

• 25-26 Haziran Cumhurbaşkanı Atatürk yanında Başbakan İsmet İnönü ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras olduğu halde o günlerde resmi bir gezi için ülkemizde bulunan İran Şahi Pehlevi ile birlikte Çanakkale'yi ziyaret eder.⁶ Bu ziyaret esnasında bir Yahudi [Deli Salamon] kendisine şikayette bulunur. “Şikayetçi ‘Paşam bizi istemiyorlar’ demiş, Atatürk de, ‘kim istemiyor? Polisler mi, memurlar mı?’ diye sormuş, buna verilen cevap ‘halk istemiyor’ olmuş, buna da Atatürk ‘halk isterse beni de kovar’ şeklinde cevap vermiştir.”⁷

• 29 Haziran Amerikan Elçisi Robert P. Skinner, Washington'a yazdığı raporda “Trakya'daki Yahudi nüfusunu

bölge dışına sürüldüğünü ve bu konuda herhangi bir resmi açıklama yapılmadığını” belirtir. Skinner Yahudilerin çoğunun küçük esnaf ve ticaret erbabı olduğunu belirterek, Trakya'nın 1923'de askerden arındırılmış bölge olarak tanımlanmasına karşın, Yahudilerin sürülmesini bölgenin ve boğazların silahlandırılmasına yönelik bir hazırlık olarak yorumlar. Ayrıca hükümetin piyasadan 3000 ton civarında yün satın almış olduğunu belirten Skinner, bu yünün askeri üniforma üretiminde kullanılacağını vurgular.⁸

• 30 Haziran Almanya'da “Uzun Bıçaklar Gecesi” yaşanır. Hitler, parti içi muhalefeti ve özellikle SA'ları temizler.

• 2 Temmuz İran Şahi memleketine dönmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Cumhurbaşkanı Atatürk dinlenmek üzere Yalova'ya geçer.⁹

• 3 Temmuz gündüz Başbakan İsmet İnönü İstanbul'dan Ankara'ya gelir.¹⁰ Levi'nin kaynak göstermeden verdiği bilgiye göre, Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinden Gad Franko ile Mişon Ventura'nın Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşürler. Levi, Atatürk'ün işe müdahale ederek olayları durdur-

1 Feridun Fazıl Tülbenççi. **Cumhuriyette Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar**. Ankara: Başvekalet matbuat umum müdürlüğü, 1941. s. 67

1 Avner Levi, “1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınmayan Ders” **Tarih ve Toplum**, Sayı 151, Temmuz 1996. s. 11

3 Levi, **ibid** s. 13-14

4 Levi, **ibid**. s. 14

5 Levi, **ibid**. s. 13

6 Utkan Kocatürk, **Atatürk ve T.C. Tarihi Kronolojisi 1918-1938**. Ankara: TTK yayını, 1988. s. 565 Ayrıca gezinin ayrıntıları için **Aydın Tarihi**. no. 7, Temmuz 1934. s. 36-37

7 Levi, **ibid**. s. 13

8 Records of the Department of the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Jews/9. Ayrıca Halûk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler” **Tarih ve Toplum**, Sayı 146, Şubat 1996. s. 9

9 **Aydın Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 40-51

10 **ibid**. s. 2

lerle görüşmeler yapmıştır. Örneğin, 25 Mayıs 1934 tarihinde Yahudi cemaati temsilcilerinin Başbakanlığa dilekçe ile başvurarak resmen şikayetçi olduklarını yine Avner Levi'nin yazısından öğreniyoruz. Sonraki günlerde İstanbul'a göç eden Yahudiler için yardım kampanyası açıldığını ve Kırklareli olaylarının başlamasından önce, yani 3 Temmuz günü Gad Franko'nun konu hakkında Atatürk ile görüşüğünü yine Levi'den öğreniyoruz.³ Ama bütün bu ilginç ayrıntılara rağmen, Levi'nin yazısının, 1934 Trakya olaylarını ne-

den-sonuç ilişkilerini “doğru” kurarak ve Türkiye'nin iç ve dış politikasını “doğru” değerlendirerek açıklamaktan ziyade, meseleyi sadece Almanya'daki gelişmeler bağlamında ele almak gibi bir hava içinde olduğu görülüyor.

1934 Trakya olaylarında CHP'nin ve Hükümetin Sorumlulukları

Prof. Zafer Toprak'ın yazısı ise “1934 Trakya olayları hangi toplumsal ve siyasal süreçlerin sonunda gerçekleşti?” sorusundan ziyade, “Bu

olaylardaki esas sorumluluk kimindir?” meselesini gündeme getiriyor.⁴ Yazısına diğer iki yazı gibi Avrupa ülkelerindeki otoriter ve totaliter eğilimleri irdeleyerek başlayan Toprak, “bu arada antisemitizm başta Almanya olmak üzere, değişik çevrelerde yeşerecek ortam bulur. Antisemit esintiden, sınırlı da olsa, Türkiye de payını alır. Trakya olayları bunun somut örneğidir” diyerek konuya öncelikli olarak Almanya'dan yaklaşıyor. Bu noktadan sonra Toprak'ın analizi “acaba dışarıdan gelen esinti içeride kimleri etkilemiştir?” sorusuna cevap

duğunu anlatıyor.¹¹

- 3 Temmuz gecesi ve 4 Temmuz günü Çanakkale'de başlayan olaylar artık bütün Trakya'ya yayılmıştır. Özellikle Kırklareli'nde “3 Temmuz akşamı Yahudilerin oturdukları evlerin kapıları kırıldı, camları taşlandı ... Yahudiler ya kırlara kaçtılar, ya da komşu Türk evlerine sığındılar. 4 Temmuz sabahı ise trene binerek İstanbul'a geldiler ... Yahudilerin ev ve dükkanları yağmalanmıştı.”¹²

- 4 Temmuz Londra'da yayımlanan Times gazetesinde “Doğru Trakya'dan ve Çanakkale'den İstanbul'a doğru Yahudilerin topluca hareket etmekte olduğunu ve bu hareketin son günlerde daha da arttığını” belirten bir haber yayımlanır. Haberin sonunda 2510 sayılı İskân Kanunu'nun ülkeyi üç ayrı bölgeye ayırdığı belirtilerek tamamen Türk kültürüne ait olarak kabul edilme-yen gurupların ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri nedenlerle yer değiştirmeye zorlanabilecekleri anlatılmaktadır. Ayrıca Daily Telegraph gazetesinde bu konuda daha ayrıntılı bir haber olduğu belirtiliyor.¹³

- 5 Temmuz Başbakan İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada hükü-

metin genel siyasi durumu hakkında izahat verir ve daha sonra hükümet için güven oylaması yapılır. İsmet İnönü çeşitli ülke meseleleri hakkından bilgi verirken Trakya olaylarına değinmiş ve hareketin antisemitik niteliğini vurguladıktan sonra sorumlu olanların cezalandırılacağını belirtmiştir.¹⁴

- 6 Temmuz TBMM'de yapılan bu konuşmadan sonra İstanbul basını nihayet sessizliğini bozmuş İstanbul'a kaçan yaklaşık 3000 Yahudinin evlere, Balat ve Hasköy'deki düşkünler evi ve okullara yerleştirildiği haberleri verilmeğe başlanmıştır. Ayrıca Sayın Levi'nin yazısından Yahudi cemaatinin ileri gelenlerinin aralarında yardım topladıklarını öğreniyoruz.¹⁵ Aynı gün İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Trakya'daki durumu incelemek üzere bölgeye hareket eder.

- 8 Temmuz İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Trakya Umumi Müfettişi İbrahim Tali Öngören konu hakkında incelemeler yapmak üzere Edirne'ye gelmiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk beraberinde Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olduğu halde Ankara'ya gelir. Kendisini Başbakan İsmet İnönü, CHP Genel Sekreteri Recep Peker ve diğer devlet erkânı karşılar.

- 12 Temmuz İçişleri Bakanı Şükrü Kaya bölgede incelemelerini tamamladıktan sonra Ankara'ya döner.

- 14 Temmuz Hükümet Edirne ve

Kırklareli hadiseleri hakkında ayrıntılı bir tebliğ yayımlar. Bu tebliğ İstanbul basınında ertesi gün yayımlanır.¹⁶

- 15 Temmuz CHF Genel Sekreteri Recep Peker partiyi zan altından kurtarmak amacıyla Sayın Toprak'ın yazısında ayrıntılı olarak değerlendirdiği tamimi kaleme alır ve parti teşkilatına yollar.

- 16 Temmuz “İstanbul'da çıkan Millî İnkılâp mecmuasının, neşriyatı ile memleket içinde ve dışında fena bir cereyan husule getirmek ve millî vahdeti bozmak gayesinin takip ettiği anlaşıldığından Heyeti Vekile kararı ile kapatıldı.”¹⁷

- 18 Temmuz İngiliz elçisi Sir Percy Loraine Londra'ya konu ile ilgili olarak yazmış olduğu raporda 7000 ile 8000 Yahudinin göçten etkilenmiş olabileceğini belirtir. Yahudilerin göçte zorlanmasının ardında yatan nedenin bölgenin silahlandırılması sürecinde Ankara hükümetinin Yahudileri “istenmeyen unsur” olarak görmesi olduğunu vurgular. Ayrıca İngiliz elçiliğindeki Askeri Ateşe Binbaşı Simpson'un aldığı bilgilere göre de Anadolu'dan Trakya'ya asker sevkıyatı başlamıştır.¹⁸

11 Levi, **ibid.** s. 15 Levi temsilcilerin Atatürk ile Ankara'da görüşmelerini belirtiyor. Bu görüşmenin Yalova'da gerçekleşmiş olması daha akla yakın gözüküyor

12 Karabatak, **ibid.** s. 7-8

13 İngiliz Dış İşleri Bakanlığı arşivi FO 371/18 Temmuz 1934 tarihli ve E4633/4633/44. numaralı dosya üzerindeki notlardan.

14 **Aydın Tarihi.** no. 8, Ağustos 1934. s. 34 Ayrıca, Levi, **ibid.** s. 14

15 Levi, **ibid.** s. 15

16 Hükümet bildirisinin metni ve yorumlanması için bkz. Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu” **Toplumsal Tarih.** Sayı 34, Ekim 1996. s. 22-23

17 **Aydın Tarihi.** no. 8, Ağustos 1934. s. 8 Ayrıca Levi, **ibid.** s. 16

18 Sir Percy Loraine'den Sir John Simon'a FO 371/18 Temmuz 1934 tarihli ve E4633/4633/44. numaralı belge

aramaya yöneliyor.

Prof. Toprak, özellikle Halûk Karabatak'ın şu yorumuna itiraz ediyor: “Bu olayların birkaç çapulcunun işi olmadığını düşündüren en önemli veri, olayların Trakya'nın farklı bölgelerinde, hemen hemen aynı anda, en azından aynı günde çıkmış olması. Bunun birer rastlantı olduğunu düşünmek biraz saflık olur kanısındayım. Sözü edilen ‘birkaç çapulcu’nun Kırklareli’de, Lüleburgaz’da, Edirne’de, Babaeski’de, Uzunköprü’de, Çanakkale’de, Gelibolu’da aynı anda ortaya çıkması, en azından bunların ‘sıradan çapulcu’ olmadıklarının bir göstergesidir.” Halûk Karabatak'ın bu yorumuna itirazını CHP'nin parti teşkilatına yolladığı tamimden yola çıkarak kanıtlamaya çalışan Prof. Toprak, CHP'nin tümü ile bu işten sorumlu tutulamayacağını vurguluyor. CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in örgüte yolladığı 15 Temmuz 1934 tarihli tamimde “[olayların] telkin, hazırlık ve tatbik aşamalarında genel sekreterliğe neden haber verilmediği”nin hesabını sormuş olmasını CHP genel merkezinin olaydaki sorumluluğunu azaltmasının en “anlamlı” kanıtı olduğunu belirtiyor.⁵

Burada Prof. Toprak'ın açıkça dile getirmediği bir varsayım var: CHP genel merkezinin bu olaylardan haberi yoktu. Çünkü yerel örgütler Ankara'ya bu konuda bilgi ulaştırmamışlardı. Bu varsayımdan ve Peker'in olaylardan sonra parti örgütüne yollamış olduğu tamimden hareket eden Toprak analizini şöyle noktıyor: “CHF tebliğlerinden bizim çıkarsayabildiğimiz CHF yerel örgütleri [bu olaylardan] bilfiil sorumlu gözüküyorlar.” Sonuç olarak 1934 yılında Trakya Yahudilerine uygulanan ticari boykot, korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olaylarının fiili sorumluluğu “tıpkı ittihatçı fedailer gibi [hareket eden] fırka'nın yerel tosuncukları”na yükleniyor.⁶

Prof. Toprak'ın yazısında fiili sorumluluk CHP'nin yerel kadrolarına yüklendikten sonra, “Trakya olayları şüphesiz Tek Parti yönetiminin menfi hanesine yazılacak bir gelişme. Ancak hükümetin doğrudan dahil olduğunu söylemek elimizdeki veriler ışığında, bizce olanaksız” denilerek meselenin sanki mahalli ve münferit bir olay olduğu ima ediliyor.

Sadece Halûk Karabatak ve Avner Levi'nin yazıları da dikkatli bir biçimde okunsa ve ağırlıklı olarak Karabatak ve Levi'nin yazılarından oluşturduğumuz ilişikteki kronoloji dikkatli bir şekilde incelense bile, bence Prof. Toprak'ın bu sonuçlara varması imkânsız gibi görünüyor. Kaldı ki İngiliz ve Amerikan arşivlerindeki belgeler meselenin farklı iç boyutlarını ve bütün bu yazılarda hiç değinilmeyen bazı dış politika gelişmelerini gündeme getiriyor. Şimdilik elimizdeki kronoloji çerçevesinde, Ankara yönetiminin, Prof. Toprak'ın iddia ettiği gibi her şeyden habersiz olmadığını belirtmekle işe başlıyorum:

a. Cevat Rifat Atilhan'ın *Millî İnkılâp* dergisindeki antisemit yayınlarından şikayetçi olan Yahudi cemaati kendi temsilcileri aracılığı ile daha Trakya olaylarından kırk gün önce, 25 Mayıs 1934 tarihinde Başbakanlığa dilekçe verirler. Yani rahatsızlıklardan, en azından Başbakan İsmet İnönü resmen haberdar edilir. Dilekçe İçişleri Bakanlığına havale edildikten sonra Bakan Şükrü Kaya'nın da durumdan haberdar olacağını tahmin edebiliriz.

b. Haziran ayının son haftasında Çanakkale Yahudileri üzerindeki baskı ve tehditler yoğunlaşır. 25 - 26 Haziran 1934 günü Cumhurbaşkanı ve CHP'nin Değişmez Genel Başkanı⁷ Mustafa Kemal Atatürk, İran Şahı'nın resmi ziyareti dolayısıyla Başbakan İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tefrik Rüştü Aras ile birlikte Çanak-

kale'ye gelir. Çanakkale Yahudilerinden Deli Salamon durumu kendince Atatürk'e anlatır. Artık Devletin ve CHP'nin en yetkili kişisi de durumdan haberdardır.

c. 3 Temmuz günü Yahudi cemaati temsilcileri, Cumhurbaşkanı Atatürk ile görüşerek durumu bir kez daha anlatırlar.

d. 4 Temmuz günü Trakya olayları ile ilgili haberler Londra'da *Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinde yayımlanır.

e. Nihayet, 5 Temmuz günü Başbakan İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada, “Antisemitizm Türkiye metai ve zihniyeti değildir ... Böyle cereyanlara katıyyen müsaade etmeyeceğiz” diyerek soruşturma başlatır.

f. Araştırmalar tamamlandıktan sonra, 14 Temmuz günü hükümet bu konuda resmi tebliğ yayımlar. Bütün bunlardan sonra da ertesi gün - olayların TBMM'de dile getirilmesinden tam on gün sonra! - CHP Genel Sekreteri Recep Peker, Prof. Toprak'ın bahsettiği tamimi CHP teşkilatına yollar.

Olaylar kronolojik olarak yan yana konulduğunda, Cumhurbaşkanı, Başbakan, İçişleri Bakanı ve muhtemelen Dışişleri Bakanı şikayetlerden haberdar olduğuna göre, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in bu gelişmeleri bilmemesi söz konusu olamaz. CHP genel sekreterinin bu denli sağır olacağını düşünmek ve tek parti iktidarında parti yönetimi ile devlet yönetimi arasında bu kadar büyük mesafelerin bulunacağını varsaymak çok zordur. Ayrıca böyle bir düşünce, bence Peker gibi bir usta siyasetçiyi hafife alarak hatırasına saygısızlık etmek olur.⁸ Benim görebildiğim kadarıyla, Peker'in CHP teşkilatına tamimi eskilerin deyiimiyle “zavahiri kurtarmak” amacıyla kaleme alınmıştır. Bu noktada İngiliz gazetelerinde Trakya olayları hakkında haber çıkmasından sonra Başbakan'ın konuyu TBMM'de

gündeme getirmesi de hayli anlamlıdır. Başbakan İnönü yerinde bir zamanlama ile, olay dış basında tam bir skandal haline gelmek üzere iken duruma müdahale etmiştir.

“Tosuncuklar” Acaba Nasıl Tahrik Oldular?

Bu noktada cevaplandırılması gereken bazı sorular vardır: Acaba Trakya olaylarında Yahudilere karşı korkutma, sindirme, dövme, ırza tecavüz ve yağma olaylarını bilfiil gerçekleştiren “yerel tosuncuklar” hangi nedenlerle bu işlere girişmişlerdir? Veya Ankara'nın iddia ettiği gibi, Cevat Rifat'ın çıkardığı antisemit *Millî İnkılâp* dergisi bu olayların gerçekleşmesinde ne kadar etkili olmuştur?⁹

Kanımcı, *Millî İnkılâp* dergisinin bütün bu olayların ortaya çıkmasında hızlandırıcı etkisinin olduğunu varsaymak bile çok zordur. Çünkü

1934 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın devlet imkanlarıyla ancak iki günde Ankara'dan Edirne'ye ulaşabildiğini görüyoruz! Acaba İstanbul'da onbeş günlük olarak yayımlanan *Millî İnkılâp* dergisi okurlarına nasıl ulaşıyordu? Tirajı veya satışı ne kadardı? Bütün bu sorulara olumlu cevap verebilmek ve Trakya olaylarının bu marjinal derginin tahrikleri sonucunda gerçekleştiğini iddia edebilmek için 1934 Türkiye'sinde son derece gelişkin bir yayın dağıtım ve iletişim ağı olduğunu varsaymak ve toplumun da bu tahriklere açık olduğunu ispat etmek gerekir. O yıllarda ülkemizde yurt çapında düzenli radyo yayını bile yoktur. 1935 yılında ülkemizde bulunan 6082 radyo alıcısının % 53'ü zaten İstanbul'dadır. 1935 yılı ocak ayında Ankara radyosu ortalama olarak günde 1,5 saat ve İstanbul

bul radyosu ise sadece 4,5 saat yayın yapabilmektedir.¹⁰ Kısacası taşrada oturanlar için dünyada olan bitenleri izlemek ve Avrupa'da olanlardan etkilenerek galeyana gelmek “teknik olarak” imkânsızdır. *Millî İnkılâp* dergisinin esinlendiği Yahudi düşmanı haftalık *Der Stürmer* dergisinin bile Almanya gibi kitle iletişiminin son derece gelişkin olduğu bir ülkede Hitler'in iktidara gelmesinden önce 17,000 ile 20,000 arasında düşük bir satışı olduğunu biliyoruz.¹¹ Dolayısıyla *Millî İnkılâp* gibi satışının çok düşük olduğunu tahmin ettiğimiz marjinal bir derginin Trakya'da az zamanda bu denli büyük bir antisemitik bilinç sıçraması yaratmaya ve böylesine ciddi bir “kitle hareketini” oluşturmaya çapının yetmeyeceğini kabul etmemiz gerekir. Ayrıca bu denli etkili olduğu varsayılan bir dergi, neden İstanbul gibi okuma yazma oranı yüksek ve Yahudilerin bol bulunduğu bir kentte Yahudi karşıtı herhangi bir olayın çıkması için hızlandırıcı etkisini göstermemiştir?

1934 Türkiye'sinde İstanbul'da basılan günlük gazetelerin bile yayımlandıktan epey sonra taşra kentlerine ulaştığını tahmin etmek zor olmasa gerek. Ayrıca o günlerde harf devriminin üzerinden sadece altı yıl geçmiş olması nedeniyle okurlar zaten yeni harflere uyum süreci içindedir. Dolayısıyla o yıllarda, 1928 öncesine göre, zaten gazete satışları da düşmüştür.¹² O günlerin basını incelendiğinde 1939 - 1944 yılları arasında günlük gazetelerde bolca rastlanacak olan “azınlık karşıtı” bir kampanya da yoktur. Nitekim Prof. Toprak'ın yazısını süslemek için kullandığı azınlık karşıtı karikatürler daha sonraki yıllara aittir. Rejimin ekonomik alandaki başarısızlıklarını, azınlıkları “günah keçisi” olarak göstererek unutturmaya çalıştığı günler için Atatürk'ün ölümünü ve Milli Şef İnönü'nün iktidarını beklemek lazımdır.¹³

BELGE 1

No. 371/10/34
GİZLİDİR*

İngiliz Elçiliği, İstanbul
22 Temmuz 1934

Sevgili Rendel,

Bu kurye ile, Trakya'daki Yahudilerin terk-i diyar etmeye mecbur bırakılmaları hakkında bir yazı (No. 538) daha yolluyorum.

İsmet Paşa'nın ve İçişleri Bakanının aksine [tüm] açıklamalarına rağmen, Ticaret Ateşemizin güvenilir bir kaynaktan öğrendiğine göre, Türk Hükümeti bir süre önce Trakya'yı Yahudi unsurlardan temizlemeğe karar vermiş. Bu işin çok yavaş bir biçimde uygulanmasına karar verilmiş, örneğin azar azar uygulanan boykot ve bazı ufak tefek olayların çıkartılması gibi.

Benim muhbirimin verdiği bilgiye göre, Türk hükümeti için ne yazık ki, bu konuda yerel yetkililere verilmiş olan sözlü talimatlar yerel yetkililer tarafından bazı gayri resmi kuruluşlara sızdırılmış. Ve kuşkusuz vatanperverane bir amaçla, Spor Kulüpleri tara-

findan organize edilen bir tahrik dalgasına kapılan bu kulüplerdeki öfkeli gençler, Yahudilerin evlerinin camlarını kırmaya başlamışlar. Bunlara her zaman bu işlere katılan gürüh da eklenince, iş sonunda yağmalama, kırıp dökme ve bize nakledildiği kadarıyla birkaç ırza geçme olayı ile sonuçlanmış.

Bu olayları Kırklareli ve diğer yerlerden tahminen 5000 Yahudi'nin [topluya] kaçıışı takip etmiş. Trakya'daki başka şehirlerde bu tip olaylara fazla rastlanmamış, fakat Tekirdağ ve Edirne'de rahatsızlık gözle görülüyor.

[Ticaret Ateşesi] Woods'un duyduğuna göre, Osmanlı Bankasının Kırklareli'ndeki müdürünün kardeşi olan bir Yahudi, Spor Kulübüne üye olan bir arkadaşı tarafından [önceden] uyandırılmış. [Ona] yakında şehirde hadise çıkacağı söylenerek, şehri terk etmesinin kendisi için daha iyi olacağı tavsiye edilmiş.

İngiliz Büyükelçisi, Percy Loraine

* İngiliz Elçisi Percy Loraine'den İngiliz Dış İşleri bakanlığında G. W. Rendel'e: Fo: 371/Dosya no. 17969/belge no. E 4916/4633/44

Bütün bu bilgiler ışığında, 14 Temmuz 1934 tarihli Trakya olayları hakkındaki hükümet bildirisinde dile getirilen, “son seneler zarfında dünyanın muhtelif yerlerinden antisemitizm yeni formüllerle ve daha şiddetli olarak memlekete girmiştir. Son zamanlarda bazı risalelerin Yahudi düşmanlığı üzerinde bilhassa durarak yaptıkları neşriyat Türk ve Yahudilerin birbirlerine karşı nazarlarını ve hislerini ehemmiyetli surette teşviş [karıştırmış] etmiştir”¹⁴ türü açıklamalarının 1934 Trakya Yahudi olaylarını dış kaynaklı ve İstanbul’da çıkan bazı marjinal dergilerin marifeti gibi göstermekten başka bir amacı yoktur. Trakya olaylarının sahneye konulması, oynanması ve kötü etkilerinin ortadan kaldırılması süreci maalesef yönetimin bilgisi ve yönlendirmesi sonucu gerçekleşmiştir.

Trakya’nın Yahudilerden Temizlenmesine Hükümet Karar Vermiştir

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Arşivinde karşımıza çıkan ve 1934 Trakya olaylarında hükümetin doğrudan sorumlu olduğunu gösteren belgenin tercümesi yazının sonunda verilmiştir (Belge 1). Bu belgeden öncelikle hükümetin Trakya’yı Yahudi unsurlardan temizlemeyi kararlaştırdığını, bu amaç doğrultusunda yerel yöneticilere “sözlü” talimat verdiğini ve aslında yavaş yavaş uygulanması gereken oyunun yerel yöneticilerin boşboğazlıkları ve Spor Kulüplerindeki - Prof. Toprak’ın benzetmesiyle - “tosuncukların” işgüzarlıkları sonucunda skandalle sonuçlandığını öğreniyoruz.¹⁵ Bu mektubun bulunduğu kurye içindeki başka bir belgede, hükümet bildirisini ve diğer idari tedbirleri özetleyen pasajlar var. Raporun son cümlesi ise şöyle: “Olayların doğru açıklaması ise, hükümetin kısa zaman önce çıkarılan İskân Kanununda konulan ilkelere uygun olarak

Atatürk 1930 sonlarında bir Edirne gezisinde.

stratejik önemi olan bir bölgeden Yahudi unsurları tedricen nakletmeye karar vermiş olmasıyla - ki bunu ayrıca rapor ediyorum¹⁶ - yerel yetkililerin de muhtemelen nüfusun görelisi olarak varlıklı unsurlarının telaşla yola çıkmasından elde edilecek menfaatlere göz koyup, hükümetin amaçladığının dışında acele [ederek] ve şiddete başvurmuşlar ki olayın aleniyet kazandığını görünce, hükümet [durumu] inkar etmek zorunda kalmıştır.”¹⁷

İngiliz Elçisinin bu iki yazısından iki hafta evvel Trakya olayları ile ilgili ilk raporunda da “Başından beri Yahudi nüfusun birden Trakya dışına sürülmesinin yerel yetkililerin marifeti olduğundan [kimsenin] şüphesi yok. Bu işin hükümetin doğrudan emri olmasa bile bilgisi dahilinde gerçekleştiğini düşünmek hayli zor olmasa gerek” deniliyor. Aynı raporda Askeri Ateşe’nin görüşleri özetlenerek, Haziran ayının sonunda Trakya’da kurulan yeni askeri garnizonların faaliyete geçeceği ve bölgenin askeri bölge olacağı belirtiliyor. Bu nedenle bölgenin istenmiyen unsurlardan (undesirable element) arındırılmasına karar verildiği vurgulanıyor.

Askeri Ateşe “Binbaşı Sampson’un bölgeye nakledilen birliklerin Bulgar sınırına doğru hareket ettiklerini öğrendikten sonra heyecanladıklarını bildirdiği” belirtiliyor.¹⁸

Amerikan Elçisi Skinner de İngilizlerden sekiz gün önce yazdığı 29 Haziran 1934 tarihli raporunda, Yahudilerin bölgenin dışına atıldıklarını belirttikten sonra, ekte 1934 olaylarının kronolojisinde bahsettiğimiz piyasadan yün alımı gibi askeri ayrıntıları veriyor.¹⁹ Skinner’in 6 Temmuz 1934 tarihli raporu ise Halûk Karabatak tarafından özetlendiği için burada bir daha tekrarlamak istemiyorum. Fakat yine Skinner’in 15 Haziran 1934 tarihli “Türkiye’de artan vergiler” başlıklı raporu Mayıs ayında yapılan yasal değişiklikler sonucu vergi oranlarındaki artışın ayrıntılı olarak incelemesine ayrılmış. Raporun sonunda elde edilecek 20 milyonluk ek kaynağın üçte ikisinin askeri harcamalara ayrılacağı belirtiliyor.²⁰

Bu noktada Karabatak, Levi ve Toprak’ın yazılarında pek irdeledikleri bir meseleyi ele almak istiyorum. 1934 Trakya Yahudi olaylarının açıklanmasında hep gündeme getiri-

len Nazi Almanyasından gelen “Antisemit esinti” yerine, Faşist İtalya'nın o günlerde gündeme getirdiği emperyalist genişleme siyasetine içerde tepki olarak geliştirilen devlet politikalarından bahsetmek istiyorum. Herhalde İkinci Dünya Savaşında Yahudiler ağır fatura ödediklerinden olsa gerek, Türkiye'deki olayları da Almanya'dan esen Nazi rüzgarlarıyla açıklamak daha cazip bir açıklama oluyor. Oysa 1934 yılı itibarıyla Türkiye'nin dış ilişkileri bakımından en gergin olduğu ülke İtalya'dır. Şimdi Türk-İtalyan gerginliğine bir göz atalım.

Türkiye Silahlanıyor: Türk - İtalyan Gerginliğinin de Trakya'nın Konumu

Amerikan Elçisi Skinner, 22 Mayıs 1934 tarihli ve “Türkiye Silahlanıyor” başlıklı raporunda Türk - İtalyan ilişkilerini değerlendirerek, “pratikte Türkiye'nin sıkıntıları İtalya ile ilgilidir. [Türkiye] İtalyanların Anadolu'ya ve özellikle Antalya bölgesine göz koyduğuna kanaat getirmiştir” demektedir. Aynı raporda, Skinner, 15 Mayıs 1934 tarihinde yapılan bakanlar kurulu toplantısına Atatürk'ün şahsen başkanlık etmesinden yola çıkarak meselenin hükümet nezdinde nasıl ciddiyetle ele alındığını vurguluyor.²¹ Skinner, hükümetin un, tütün, sigara, alkollü içkiler, çay, kahve ve şekere ek tüketim vergisi konulmasını düşündüğünü ve yaratılan ek kaynak ile silah alımına gideceğini belirtiyor. Bu arada Türkiye'nin İtalya nezdindeki elçisinin istişare için Ankara'ya çağrıldığını ve aslında bu gerginliğin Mussolini'nin 18 Mart 1934 tarihli nutkundan sonra tırmandığını belirtiyor. Bu nutkunda Mussolini “mare nostrum” [bizim deniz] sloganı doğrultusunda İtalya'nın tarihsel hedeflerini gündeme getiriyordu. Mussolini, İtalya için Kuzey ve Batıya doğru bir genişle-

menin mümkün olmadığını belirterek “Büyük Avrupa devletleri içinde Afrika ve Asya'ya en yakın ülke İtalya'dır” diyordu.²² Bu tür saldırgan ifadeler ve ardından İtalyanların Ege Adalarını silahlandırılması sonucunda, Ankara yönetimi Türkiye'nin ciddi bir tehdit altında olduğuna ikna olmuştur.

1934'ün başında Atatürk, Zafer ve Adatepe muhripleri eşliğinde Ege kıyılarını takip ederek Antalya'ya doğru bir “tetkik gezisi” yapar. Aslında amaç İtalyanlara karşı bir gövde gösterisidir.²³ Ayrıca Lord Kinross'un anlattığına göre, Atatürk İtalyan Elçisini Çankaya Köşkünde kabulü sırasında, elçi Antalya ve civarı ile ilgili olarak İtalya'nın niyetlerini dile getirdiği noktada Cumhurbaşkanı Atatürk özer dileyip kısa bir süre için müsaade ister. Birkaç dakika sonra elbisesini değiştirip mareşal üniformasıyla elçinin karşısına oturur ve şaşkınlık içindeki elçiye “lütfen, sözlerinize devam ediniz” der. Son derece zekice hazırlanmış bir mizansen ile Atatürk siyasetçiliğinin yanısıra asker kimliğini de gündeme getirmiş; bu tür emperyalist genişleme niyetlerin karşısında siyasetin bitip savaşın başlayacağını ima etmiştir.²⁴ Ayrıca Atatürk, 1934 Trakya olayları sırasında ülkemizi ziyaret eden İran Şahı Pehlevi ile çıktığı yurt gezisinde sürekli askeri birlikleri ve havaalanlarını teftiş etmiştir. Manevra fişeklerini takmış olan askerlere Cumhurbaşkanı sıfatıyla bizzat savaş oyunları yaptırarak ordunun hazırlıklı olduğu konusunda dışarıya sembolik mesajlar vermiştir.²⁵ İşte bu nedenlerle 1934 yılı, Türk dış politikasında içe dönük dönemin sona erdiği ve Türkiye'nin Balkan Paktı gibi kendini güvenceye alacak arayışlar içine girdiği yıldır.

Atatürk bu konudaki stratejik değerlendirmesini, o yıllarda Çankaya köşkünde çalışan Hasan Rıza Soyak'a anlatır. Atatürk'e göre, İtalyanlar

Antalya'ya asker çıkartarak Anadolu'da toprak kazanmaya çalışacaklardır. Böyle bir işgale kalkıştırlarsa sonunda denize döküleceklerini iyi bilirler. Atatürk'e göre, “[İtalyanlar] Türkiye'ye karşı bir harekete karar verirlerse, ilkin Arnavutluk'a asker çıkarmak ve orayı işgal etmekle işe başlayacaklardır. Bunu kolayca yapabilecekleri aşıkardır. Ondan sonra da Bulgarlarla işbirliği teminine ve Bulgarlarla beraber Boğazlara inmeye, diğer Balkan devletleriyle irtibatımızı kesmeye gayret edeceklerdir; bence taaruzu oradan beklemek ve tedbirlerimizi ona göre alıp mütemadiyen uyanık bulunmak gerekir”²⁶

1934 Trakya Yahudi olaylarını ancak Türk - İtalyan ilişkilerindeki bu gerginlik kapsamında ele aldığımız zaman dış konjonktürü doğru değerlendirmiş oluruz. Bulgar sınırından bir saldırı bekleyen üst yönetim açısından Trakya tam anlamıyla stratejik bir bölgedir. İngiliz elçisinin deyişi ile Trakya'nın “istenmeyen unsur” olan Yahudilerden “temizlenmesi” işte bu konjonktürde gündeme gelir. O günlerde kabul edilen İskan Kanunu'nun 9. maddesi de “Türk kültürüne bağlı olmayan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretiyle Türk köylere dağıtıp yerleştirmeye; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmaya” İçişleri Bakanını yetkili kılmaktadır. Ayrıca Trakya Yahudi olayları ile ilgili 14 Temmuz 1934 tarihli hükümet bildirisindeki “[vatandaşlar arasında] Yahudilerin yabancı dil ve harsta kalmakta ısrar ettikleri ve içlerinde demilitarize mıntikalarda memleketin emniyeti için zararlı ve casus adamlar bulunduğu hakkındaki zanlar mevcuttur” türü resmi açıklamalar aslında vatandaşlardan ziyade Ankara yönetiminin azınlıklar hakkındaki hissiyatını dile getirmektedir.²⁷ Bu noktada Trakya'da o dönemde kimlerin hangi

amaçlarla casusluk yaptığı konusunda elimizde somut bilgi olması mümkün değildir.

Ama sanıyorum ki, böyle kritik zamanlarda veya yönetimin kendisini tehlikede hissettiği anlarda somut bilgilerden çok “sezgiler ve hassasiyetler” devreye girer. Otoriter ve dar kadrolu yönetim anlayışının egemen olduğu tek parti yönetimlerinde yöneticiler daha çok kendi şahsi tecrübelerinden yola çıkarak, sezgi ve hassasiyetlerini de devreye sokarak karar verirler. Tek parti yönetimlerinde normal demokratik rejimlerde varlığını hissettiren siyasal katılım mekanizmaları pek işlemediği için, böyle rejimlerde ortak aklın oluşması süreci sekteye uğrar.

Cumhuriyetin ilk yıllarında azınlıklar ile ilgili fikirlerin ve belki daha da önemlisi egemen hissiyatın nasıl değiştiğini veya ne yöne doğru evrildiğini analiz etmek için belki de Cumhuriyeti kurmuş olan Kemalist kadronun temel sosyolojik özelliklerini gündeme getirmek anlamlı olabilir. 1930’larda orta yaşlı olarak kabul edebileceğimiz Kemalist seçkinler gurubu, Sultan II. Abdülhamid’in açtığı görece modern okullarda okumuş ve 1908 devrimine ya aktif olarak katılmış veya ergin yaşlarında bu dönemi yaşamışlardır. Daha sonraki yıllarda bu gurubun özellikle azınlıklara karşı tavırlarının oluşmasında belirleyici olan olaylar zinciri şöyledir: Arnavutluk İsyanı, Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve Ermeni Tehciri, Mütareke’de İstanbul’un ve İzmir’in işgali yaşanmış ve bütün bu badireleri atlatan Kemalist kadrolar esas olarak Milli Mücadele’yi yönetmişlerdir. Kemalistler 1930’larda iktidar mevkiinde karar verirken bu olaylar dizisinin zihinlerinde bırakmış olduğu acı ve tortuların yönlendirdiği bir tür sezgi ve duyarlıklarını da devreye sokuyorlardı. Başka türlü olması da beklenemezdi.

BELGE 2

Konu: Ermenilerin sürülmesi
ABD Elçiliği, Ankara, 2 Mart 1934
KESİNLİKLE GİZLİ*
Muhterem Dışişleri Bakanına,
Washington.
Efendim,

Kısa bir süre önce Ermenilerin Anadolu’nun içlerinden İstanbul’a sürülmeleri ile ilgili olarak çeşitli kaynaklardan elçiliğimize ulaşmış olan bazı ayrıntılı bilgileri bakanlığınızın dikkatine sunmaktan şeref duyarım.

[Anadolu’dan] sürülmüş olan Ermeniler altı hafta önce İstanbul’a gelmeye başladılar. Gelenler Ermeni Patrikhanesi ve onun yan kuruluşları olan kilise hayır kurumları vasıtasıyla Ortaköy ve Yeniköy civarındaki terk edilmiş evlere yerleştirildiler. Şimdilik [burada] Anadolu’daki değişik köy ve şehirlere gelen yaklaşık 600 kişiye bakılıyor.

Sürülenlerin çoğu, Anadolu’daki evlerinden koparılıp atılmalarının hükümetin Anadolu’yu tamamen Türklerin yaşadığı bir bölge haline getirme programının parçası olduğunu düşünüyorlar. Türk polisinin, Ermenileri kaçırtmak üzere Ermenilerin toplu olarak yaşadığı şehir ve köylerdeki Müslümanları kışkırttıklarını söylüyorlar. Ama bütün bu çabalar boşa çıkıyor. Sonra yetkililer Rumeli’den muhacir olarak gelen Türkleri buralara yerleştirerek onlara Ermenilerin mallarının üstüne konabileceklerini ima ediyorlar. Bu yeni unsurlar da Ermenilere karşı düşmanca bir tavır almak bir yana, son derece dostça davranıyorlar. Bu iki yöntem de işlemeyince, Ermenilere en kısa zamanda İstanbul’a doğru yola çıkmak zorunda oldukları söyleni-

yor. [Ermeniler] sahip oldukları her şeyi çok düşük fiyatlara satıyorlar. Değeri birkaç yüz lira olan sığırın, tanesinin beş liraya satıldığı bana söylendi. Bana bu bilgileri veren kişi Ermenilerin mallarını satmalarına izin verildiğini, çünkü hiç kimsenin [sonradan] malını mülkünü terk etmek zorunda kaldıklarını söyleyecek durumda olmamalarının istendiğini belirtti. Fakat bu koşullarda yapılan satış, pratikte malı terk etmek anlamına geliyor.

Ermeniler köylerinden yürüyerek demiryolu hattına ulaşmak zorundaydılar, ondan da sonra trenlere bindirilerek İstanbul’a yollandılar. [İstanbul’daki] hayır kurumları bu insanlara iş bulmak ve onlara iş bulunana kadar bakmak için ellerinden geleni yapıyorlar. Fakat [yapılması gereken] işin boyutları hayret verici. [İstanbul’daki] hayırseverlerin katkısı sağlanarak [bu insanlara] yardım için para toplanıyor.

Bu sürgünlerin ardındaki gerçek neden bilinmiyor. Bazı Ermeniler kendilerinde varolan üstün ticaret vasıflarının bazı Türklar arasında kıskançlık yarattığına inanıyorlar. Ermeniler ticari hayatta sahip oldukları enerji ve kulsursuzlukları ile tanınırlar. Şimdi de bu özellikleri nedeniyle çoğu acı çektiklerine inanıyorlar. Muhtemelen [Ermenilerin] yerlerinin değiştirilmesi Anadolu’nun tamamen Türkleştirilmesi konusundaki aleni hükümet politikasının sadece bir adımı olabilir.

En derin saygılarımla,
ABD Elçisi, Robert P. Skinner

* Records of the Department of state Relating to the Internal Affairs of Turkey, 1930-1944. Amerikan Elçisi Robert Skinner’den ABD Dışişleri Bakanına, 867.4016 Armenians/11.

Bütün Azınlıkların Yoğunlaştığı Yer: İstanbul

Tercümesini yaptığımız ikinci belge ise 2510 sayılı İskân Kanunu’nun TBMM’de kabulünden yaklaşık altı ay öncesinde gerçekleşmiş bir uygulama hakkında ABD Elçisi Skinner’in Washington’a yazdığı bir rapor (bkz. *Belge 2*). Halûk Karabatak’ın

yazısında özetlemiş olduğu gibi, İskân Kanunu’nun 11. maddesi, Bakanlar Kurulu’nun kararı ile İçişleri Bakanına Türk kültürüne bağlı olmayan vatandaşları “harsî, askerî, siyasi, içtimai ve inzibatî sebeplerle” başka yerlere nakletme yetkisi vermiştir.²⁸

Ama bu zorunlu göç ettirme olayı kanunun çıkışından yaklaşık altı ay

önce yapılmış. Kısacası, önce uygulama gerçekleşmiş; hukuk ise arkadan gelmiştir.

Bu belgeden anlaşıldığı kadarıyla, Orta Anadolu’da kırsal alanda yerleşik bulunan Ermeniler Trakya olaylarından yaklaşık altı ay önce İstanbul’a yollanmışlardır. Belgeye göre, göçe zorlananların sayısı Trakya olaylarının sonucunda İstanbul’a göç edenlerin sayısı kadar yüksek değildir.

Ayrıca gelenlerin köy kökenli olması, Ermenilerle birlikte yüzyıllardır aynı topraklarda yaşayan Müslüman Anadolu köylüsünün ve sonradan gelen Rumeli göçmenlerinin tahriklere kulak asmaması sonucunda olay Trakya’da olduğu gibi büyümeden ve dış basında bir skandale dönüşmeden sessiz sedasız gerçekleşmiştir. Sadece Amerikan Arşivlerinde bu belgenin yanına eklenen başka bir belgeden, 15 Nisan 1934 günü, ABD’nin Massachusetts eyaletindeki Roxbury şehrindeki kilisede toplanan Ermenilerin bir bildiri yayınlayarak bu olayları protesto ettiklerini ve Milletler Cemiyeti gibi kuruluşları göreve çağdıklarını öğreniyoruz.²⁹

Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da Kemalistler tarafından İstanbul’un gayrimüslim unsurların toplanma yeri olarak belirlenmiş olmasıdır. Ankara yönetiminin Cumhuriyet’in ilk yıllarında ciddi meşruyet krizleri yaşadığı dönemde aslında alttan alta bir İstanbul-Ankara karşıtlığı oluşmuştur. Sanki Ahmet Hamdi Tanpınar’ın “Huzur”suz eski payitahtı İstanbul ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun sadece ütopyasında gönlünün istediği biçimde yarattığı inkılapçı başkent “Ankara” arasında nüfus yapısı, hayat tarzı ve kültürel değerler açısından bir farklılaşma doğmuştur. Bu ayrım içinde, hareket halindeki gayrimüslim azınlıklara gösterilen tek adres de İstanbul olmuştur.

Kemalistler “İrkçi” olabilir mi?

Bütün bu belgeler ve yorumlar bize neyi gösteriyor? Halûk Karabatak’ın 2510 sayılı İskan Kanunu’nu yorumlarken iddia ettiği gibi, Kemalistler tarafından “Türkiye’deki toplum yapısının ‘ırk’ temeline dayandırılmaya çalışıldığını”³⁰ mı gösteriyor? Benim bu soruya cevabım: Hayır! Öncelikle, neden böyle düşündüğümü anlatayım.

Her şeyden önce, ırkçılığın devletin resmi ideolojisi haline gelebilmesi ve bunun sistematik bir biçimde hayata geçirilebilmesinin araçlarının Türkiye’de hiç oluşmadığını belirtmeliyim. Tek parti döneminde ırkçılığın ortaya çıkabilmesi için sosyolojik açıdan gerekli ve yeterli şartlar Türkiye’de yoktu. İrkçiliğin devlet politikası haline gelebilmesi için gerekli şart, önce ırkçılığın antropolojik ve felsefi geleneğinin oluşması sonucunda ortaya çıkar. Bu da bir tek ırkçı düşünürün ömrüne sığacak bir iş değildir. Yani, önce dünyadaki ve kendi ülkenizdeki ırkları sözde “bilimsel” bir biçimde ölçüp biçerek tasnif edeceksiniz; ondan sonra da kendi ırkınızın üstün meziyetlerini bu işin felsefesini de yaparak ispat edeceksiniz.³¹ Bu çok zor ve ciddi bir iştir. Benim görebildiğim kadarıyla, ne son dönem Osmanlı Türkçülerinin ne de Kemalistlerin böylesine güç bir işi başaracak, ırkçı ideolojiyi geliştirecek entellektüel donanımları yoktur. Ayrıca böylesine ciddi bir entellektüel çabanın toplumda yüzyıllardan beri zaten varolan dini çatışmaların da üzerine oturtulması gerekir. Bilindiği gibi Müslümanlar ve diğer dinlerin mensupları arasında Hristiyanlar ile Museviler arasındaki olduğu gibi kökleri dinlerin tarihinden gelen derin çatışmalar pek görülmez. İslamiyetin Osmanlı yorumunda başka dinlerin mensuplarına karşı güdülen kan davasına pek rastlanmaz. Aslında Türkiye’deki samimi ırkçıların, örneğin Ni-

hal Atsız ve arkadaşlarının en ciddi eleştirisini yapanlar da İslamcılar olmuştur.³² Ayrıca Osmanlı Yahudileri, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde merkezi idare tarafından her zaman kışkırtılan veya göz yumulan toplu kıyımlara (pogrom) maruz kalmamıştır. Doğu Avrupa’da sokaktaki insanın yüzyılların birikimi olan önyargılarının ırkçı ideolojinin yardımıyla yeniden devreye sokulması süreci Türkiye’de yaşanmamıştır. Anadolu insanının kumaşı buna müsait değildir.

İrkçiliğin hayata geçirilmesi için yeterli şartları daha iyi anlamak için, yukarıda sıraladığımız gerekli şartların oluştuğunu; Kemalistlerin İskan Kanunları çıkartarak ve herkesin kafatasını ölçerek toplumu ırkçı esaslara göre yeniden düzenleme niyetinde olduklarını bir an için varsayalım.³³ Bunu hangi araçlarla yapacaklardı? Tek Parti döneminde Kemalistlerin ellerindeki devlet yapısı bunu gerçekleştirmekten acizdi. Teknik anlamıyla ırkçılık ancak modern sanayi toplumundaki devletin gerçekleştirebileceği bir şeydir. Weber’ci tanımıyla, aklın egemenliğindeki yasalarla yönetilen bir devlet (legal rational state) bu işlere girişebilir ancak. Sermaye birikim sürecinin çok başındaki geri kapitalist ülkelerdeki devlet yapısı böylesine büyük ve ciddi bir projeyi hayata geçirecek donanımına sahip değildir. Teknik olarak ırkçı kaygılarla bir ulusal topluluğu yeniden kurmak, aynı zamanda o ulusal topluluğu sadece varlığı ile kirleten yabancı (alien) unsurların ayıklanması ve yok edilmesi (extermination) demektir. Böylesine iddialı bir projeye sahip olabilmek için elde toplumun en ufak hücrelerine bile nüfuz edebilme becerisine sahip, son derece gelişkin bir devlet aygıtı olması gerekir.³⁴ Bu yazının başında verdiğim örneği bir daha tekrarlayacağım: İçişleri Bakanı’nın devlet imkanlarını kullanarak Ankara’dan

Edirne’ye iki günde gittiği bir ülkede teknik anlamıyla ırkçı devlet kurmak ham bir hayaldi. Anadolu’nun etnik ve dini yapısını iyi bilen Kemalistler de böyle bir projenin altından kalkamayacaklarının farkındaydılar. Ayrıca gerçekten ırkçı olsalardı, neden herkesin Türk olduğunu iddia ederek bütün nüfusu Türkleştirmeye çalışsınlar ki? Gerçek ırkçı en ince ayrıntılar üzerinde çalışarak kendini diğerlerinden farklılaştırmaya çalışır. Bu itibarla “Türkleştirme” ve “İrkçilik” içerik olarak aynı anda biraraya gelemecek olan; hatta birbirlerini reddeden bir kavramlardır. Türkleştirme yapanlar ırkçı olamaz; gerçekten ırkçı olanların başkalarını “Türkleştirme”yi düşünmeleri mümkün değildir. Nazi döneminde bir Alman ırkçısına Yahudilerin veya Çingenelelerin “Almanlaştırılması” gerektiğini söylesek, acaba bize ne cevap verirdi?

Eğer Halûk Karabatak 2510 sayılı İskan Kanunu’nun TBMM’deki tartışmalarının bulunduğu zabıtları inceleyseydi, kanunu hazırlayan encümenin başta “ırk” kelimesi yerine “soy” kelimesi kullanmış olduğunu fark ederdi. Ancak tasarının TBMM’de tartışılması sırasında bazı itirazlar üzerine bunun değiştirildiğini görüyoruz. Meclis zabıtlarının bu bölümü aslında çok ilginçtir:

“Rasih Bey (Antalya) - Soy, insanın kendi ailesine münhasır olur. Eğer burada soy kelimesi ona delâlet ediyorsa burada yerinde kullanılmamıştır. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla) - Efendim, hükümetten de soruyorlar. Burada soydan maksat, ırktır. Binaenaleyh soy tabiri yerine türk ırkı olarak kullanmak faydeli olacaktır. Soy aile manasına da kullanılıyor.

Hasan Reşit [Tankut] (Muş) Efendim, türk dili ve kültürü tabirinin burada soy kelimesi yerine kullanılması daha doğrudur.

Reis - Efendim, elimde müsbet bir teklif yoktur. Maddeyi aynen reyini-

ze arzedeceğim.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya (Muğla) - Efendim, ırk diyelim; sonra iltibas [şaşıрма] olur”³⁵

Kanun, doğallıkla, İçişleri Bakanının istediği doğrultuda çıkmıştır. Burada dikkat edilirse Şükrü Kaya, “Türk soyu” teriminin günümüzün terminolojisinde “Türk etnik kimliği”ni vurgulamak için çok güdük kalmasından ötürü, “Türk ırkı” gibi kendince daha geniş kapsamlı olduğunu düşündüğü bir kavrama müracaat etmektedir. Ama İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’nın kafasında geniş olarak düşündüğü “soy” yerine “ırk” terimi üzerine ısrar etmesinin sebebi de onun ırkçılığında değil, “soy”un yanlışlıkla “aile” gibi dar anlamda yorumlanmasından çekinmesindedir. Burada ilginç olan, Muş milletvekili ve daha sonra TDK genel yazmanı Hasan Reşit Tankut’un gayet Gökalpçi bir yaklaşımla ırk yerine “Türk dili ve kültürü tabirinin” kullanılmasını gündeme getirmesidir. Şimdi Gökalp’in yaklaşımını kısaca özetleyelim.

Farklı etnik guruplardan ve dinlerden oluşan Osmanlı nüfusunu veri olarak kabul edip, bu toplumsal malzemeye uygun bir milliyetçilik anlayışı geliştirmek isteyen Ziya Gökalp bireyin ulusal topluluğa bağlanma kriterini kültürel düzeyde tanımlamıştır. Gökalp’e göre, “millet ne coğrafi, ne ırkî, ne siyasi, ne de iradi bir zümre değildir. Millet, lisanen müşterek olan, yâni aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan harsî [kültürel] bir zümredir.”³⁶ Gökalp’in Durkheim sosyolojisinden de faydalanarak gayet geniş bir biçimde sınırlarını çizmiş olduğu “hars” kavramı bireyi etnik kimliği ne olursa olsun ana dili ve sosyalleşme biçiminin aynı olması şartıyla geniş bir kültür dünyasının içine sokuyordu. Ziya Gökalp’in milliyetçilik anlayışının Kemalist milliyetçilik anlayışından farkı, bireyin sosyalleşmesi süreci içinde ahlaki

normları aktaran bir kurum olarak İslamiyetin önemini vurgulamış ve işlevini gündeme getirmiş olmasındadır. Taha Parla bu konudaki son derece önemli çalışmasında, Ziya Gökalp’in ulaştığı sentezi şöyle özetliyor: “Gökalp’e göre Türk milliyetçiliği, kültürel bir ideali ve toplumsal dayanışma ve birliğin temelini oluşturacak bir yaşam felsefesini temsil ediyordu ... Onun milliyetçiliği, ırkçı ve yayılmacı olmayan, eşitlikçi bir milliyetçilikti. Aynı şekilde, İslamiyetten aldıkları da, ortodoks öğretiler değil, tasavvuftan kaynaklanan, siyasal değil ahlaksal yönelimli, ve yine toplumsal dayanışmayı güçlendirici öğelerdi. Gökalp’in toplum modelinde Türkçülük kültürel normu, İslam da ahlaksal normu oluşturuyordu.”³⁷ Milliyetçilik türlerinin ayrılmasında en önemli ölçüt olan “ulusal topluluğa bağlılık” kriterini kültürel düzeyde tanımlayan Gökalp - Anadolu’nun etnografik gerçeğine çok uygun olarak - “etnik kimlik” açısından kendilerini Arnavut, Çerkes, Boşnak, Kürt veya Laz olarak hissedenleri de “Türk ulusal topluluğu” içinde yer almaya davet edebiliyordu. Kendisinin Kürt kökenli olduğu konusundaki eleştirileri de aynı mantıkla şöyle yanıtlıyordu: “babamın iki dedesinin ... Türk muhitinden geldiklerine nazaran ırken de Türk neslinden olduğumu anladım. Mamafih dedelerimin bir Kürt yahut Arap muhitinden geldiğini anlasaydım, yine Türk olduğuma hüküm vermekte tereddüt etmeyecektim. Çünkü, milliyetin yalnız terbiyeye istinat ettiğini de içtimai tetkiklerimle anlamıştım.”³⁸

İskan Kanunu ile ilgili tartışmaya tekrar dönersek Hasan Reşit Tankut’un Ziya Gökalp öğretisinin farkında olan bir insan olarak neden İskan Kanunu görüşmeleri sırasında “ırk” yerine “Türk dili ve kültürü tabirinin” kullanılmasını istediğini kolaylıkla anlıyoruz. Tankut, “Türk dili

ve kültürü” şemsiyesinin “ırk” şemsiyesinden çok daha geniş olduğunun farkındaydı. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ise “soy” teriminin ortaya çıkarabileceği kafa karışıklığından endişe ederek “ırk” terimine yönelmektedir. Ama aslında kafasındaki kavramın tamamen “etnik kimlik” tanımına uygun olduğunu görmek gerekiyor.

Bu tartışmadan da izlenebileceği gibi dönemin kavramsal dağarcığı çok fakirdir. Ama her şeye rağmen Kemalistler, Gökalp’in geniş kapsamlı “millet” tanımından uzaklaşarak ve kafalarında “Kavim = Millet = Ulus” eşitliğini kurarak, öncelikle Türk ulusal topluluğuna mensubiyet kriterini Türk etnik kimliğine sahip olmakla bağlantılı olarak tanımlamışlardır.³⁹

Burada “kavim” gibi semantik açıdan sadece etnik kimliğe gönderme yapan bir kavram “millet” gibi “ulusal kimliğe” gönderme yapan bir kavramla eşitlendiği an zaten çok ciddi bir anlam kayması gerçekleşir. “Kavim = Millet = Ulus” formülasyonu kurulduğu andan itibaren de “ulusal topluluğa aidiyet kriteri” artık sadece Türk etnik kimliğine sahip olmakla belirlenmiş olur. Böylece Gökalp’in kültürel düzeyde tanımladığı “millet” yaklaşımından çok ciddi bir sapma gerçekleşir. Gökalp ile Kemalistlerin milliyetçilik anlayışları arasındaki en temel fark da budur.

Böylece bir kez semantik düzeyde bu anlam kayması gerçekleştikten sonra, yukarıda açıkladığımız nedenlerden ötürü, gerçek ırkçılıkla katıyen bağdaşmayan “Türkleştirme politikaları” gündeme gelir. Çünkü ulusal topluluğa bağlılığın etnik düzeyde tanımlandığı Türkiye gibi bir ülkede yapılacak işlerden birincisi, “herkesin aslında etnik açıdan Türk olduğu”nu iddia ederek, “biz”in kapsamını genişletmektir.

Tek Parti döneminde zaten bu yapılmıştır. Ama bir yandan “biz”in kapsamı genişletilirken, diğer yan-

dan da yüzyıllardan beri aynı topraklarda ama kendi dini ve etnik kimliklerini muhafaza ederek yaşamış gayrimüslim azınlıklar da kaçınılmaz olarak “diğer” kategorisine girmişlerdir. Bu iki süreç, aslında aynı madalyonun iki ayrı yüzüdür. Dolayısıyla Kemalistlerin milliyetçilik anlayışına göre “biz”in çapını genişletmek amacıyla ülkede yaşayan herkes bir yandan Türk ilan edilirken, diğer yandan da bunun yapılamadığı noktada gayrimüslimleri fiilen “azınlık” ve daha sonra da “yabancı” olarak algılamaktan başka çare yoktur.

Dolayısıyla, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, “Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkeslik ve lazlık ve pomaklık gibi fikirler telkin edilmiş [aşılınmış] olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihi tegallübatın [çekişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri [anlayışları] hulusla [iyilik] ve samimiyetle düzeltmek vazifedir” derken aslında sadece “biz”in çapını genişletmeğe çalışıyordu.⁴⁰ Konuşmasında yüzlerce yıldır Anadolu’da kendini hissettiren farklı etnik kimliklerin konumunu bir tür “yanlış bilinç” olgusu ile açıklayan Peker, bu durumu “düzeltmekten” bahsederken yine onların aslında Türk olduklarını - veya zaman içinde Türklüklerini unutmuş olduklarını - ima ediyordu.

Yukarıda izah ettiğimiz anlayış çerçevesinde aynı ülke içinde Türklerden başka etnik gurupların varlığını savunmak mümkün değildir. Çünkü “Kavim = Millet = Ulus” eşitliği uyarınca aynı ulusal topluluk içinde birden fazla etnik gurubun bulunması zaten teorik olarak mümkün değildir. Kemalist milliyetçilik anlayışına göre bir etnik gurup diğerinden farklılığını kanıtladığı andan itibaren, otomatikman diğerinin egemenlik haklarını

tehdit eden bir konuma yükselmekte ve eşanlı olarak başka bir ulus doğmaktadır. Aynı şekilde, Lozan antlaşması ile 1923 yılında belli hakları uluslararası garanti altına alınmış olan gayrimüslim azınlıkların konumu bu anlayış çerçevesinde hassas bir noktaya ulaşıyordu. Dikkat edilirse milliyetçiliğin bu yorumu, uzun vadede siyasal ve toplumsal krizlerin oluşmasına son derece açık bir ortam yaratmaktadır.

Özellikle, geleneksel tarım teknolojisinin değiştiği, kendine yeterli köy ekonomisinin tasfiye olduğu, kentleşmenin hızlandığı ve belki de en önemlisi, merkezi otoritenin kitle iletişim araçları sayesinde artık insanların oturma odalarına nüfuz edebildiği dönemlerde, bu tip krizlerin ortaya çıkma ihtimali artmaktadır. Ulusal topluluğa bağlılığın çağdaş vatandaşlık kriterine göre tanımlanmadığı ve devletin esas teşkilat yapısının bu vatandaşlık ilkelerini hayata geçirecek mekanizmalarla donatılmadığı durumlarda bu gibi darboğazların oluşması son derece doğaldır.

Bu yazının ilk bölümlerinde, 1934 Trakya Yahudi Olaylarının oluşumundaki iç ve dış politika değişkenlerini yerli yerine oturtarak tartışmaya ve yorumlamaya çalıştık. Yazının son bölümünde ise Tek Parti dönemindeki milliyetçilik anlayışını ve Türkleştirme politikalarını sadece kavramsal düzeyde tartıştık. 1923’den sonra milli devletin oluşma sürecinde, toplumsal hayatın her boyutunda Türkleştirme politikaları kendini hissettirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme politikaları, özellikle merkezi otorite ile gayrimüslim azınlık arasındaki ilişkilerde son derece belirleyici bir rol oynamıştır. Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında Türkleştirme politikalarının insanların gündelik yaşamlarında ne gibi etkiler ve dönüşümler yarattığını başka bir yazıda ele alacağız.

NOTLAR

- 1 Hulûk Karabatak, “1934 Trakya Olayları ve Yahudiler” **Tarih ve Toplum** Sayı 146, Şubat 1996. s. 4
- 2 Avner Levi, “1934 Trakya Yahudileri Olayı: Alınmayan Ders” **Tarih ve Toplum**, Sayı 151, Temmuz 1996. s. 11
- 3 Bütün bu arşiv belgelerini okuduğu anlaşılan Avner Levi, her ne hikmetse dipnot vererek kaynak belirtmiyor. Acaba bu belgeler hangi arşivlerde saklanıyor? Bu belgelerin hangi arşivlerde olduğunu bilmek, her sosyal bilimcinin en doğal hakkıdır diye düşünüyorum.
- 4 Zafer Toprak, “1934 Trakya Olaylarında Hükümetin ve CHF'nin Sorumluluğu” **Toplumsal Tarih**. Sayı 34, Ekim 1996. s. 19-25
- 5 **CHF Genel Katılığının Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı**, Temmuz 1934'den Birincikânun 1934 sonuna kadar. Cilt 5. Ankara: Ulus matbaası, 1935. s. 37-38. Tebligatın tam metni için bkz. Toprak, **ibid.** s. 22
- 6 Toprak, **ibid.** s. 20
- 7 CHF'nin 1931'de toplanmış olan Üçüncü Büyük Kongresinde kabul edilen CHF Nizamnamesi ve Programının ikinci maddesi şöyle yazıyor: “CHF'nin daimi Umumi reisi, Fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleridir.” Ayrıca nizamnamede Recep Peker'in görevi şöyle tanımlanıyor: “Kâtibiumumi, Umumi reis namına vazife görür.” **CHF nizamnamesi ve Programı**. Ankara: TBMM Matbaası, 1931. s. 3
- 8 Hasan Rıza Soyak'ın anılarından anlaşıldığı kadarıyla Recep Peker aslında her şeyle ilgili bir yöneticidir. 1936'da Recep Peker, o günlerde Trakya Umumi Müfettişi olan Kazım Dirik'in Edirne ve civarındaki icraatından memnun kalmayarak Kazım Dirik'i Atatürk'e şikayet eder. Ve Dirik'in görevden alınmasını ister. Atatürk ise Dirik'i görevde tutarak, tam aksine recep Peker'i görevden alır. Soyak'ın anlatımına göre, Recep Peker'in 15 Haziran 1936'da görevden alınmasından üç gün sonra, 18 Haziran 1936'da, parti ile devletin bütünleştirilmesine karar verilir. Bu gelişme sonucunda artık İçişleri Bakanının da aynı zamanda CHP Genel Sekreteri olarak atanmasına karar verilir. Devlet, böylece partinin ve onun genel sekreterinin görece otonomisinin ortadan kaldırarak, CHP'yi içinde eritmeğe başlar. Bu kararlarla devletin valilerin de CHP başkanı olmasına ve Umum Müfettişlerin de partinin üstünde bir konuma yükseltilerek “bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilatının da yüksek murakıba ve müfettişi” olarak görev yapmalarına karar verilir. Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**. Cilt II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1973. s. 487-492
- 9 Nihal Atsız'ın çıkardığı Türkçü-Turanı **Orhun** dergisi'nin de aynı günlerde yayın hayatı uzun bir tatile girmiştir. Bu konudaki hükümet bildirisinde, “Cumhuriyetin dahili ve harici politikasını ihlâl edecek mahiyette neşriyatta bulunan Orhun mecmuası, İcra Vekilleri heyeti kararı ile tatil edildi.” bkz. **Ayn Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 8, Ayrıca Orhun ve Millî İnkilâp dergilerinin kapatılmasının Türkçü akımlar açısından değerlendirilmesi ve dönemin İzmir basınındaki yansımaları için bkz. Turan Akkoyu, “1934'de Orhun ve Millî İnkilâp'ın Kapatılmasına Mahalli Bir Bakış,” **3 Mayıs 1944-50. Yıl- Türkçülük Armağanı**. İzmir: Akademi kitapevi, 1994. s. 44-49
- 10 Uygur Kocabaşoğlu, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna**. Ankara: SBF yayını, 1980. s. 55-58
- 11 Dennis E. Showalter, **Little Man, What now? Der Stürmer in the Weimar Republic**. Connecticut: Archon Books. 1982. s. 77-78
- 12 Bu konuda bkz. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**. Ankara: Yurt Yayınları, 1981. s. 233
- 13 Tek Parti döneminde Yahudilerle ilgili karikatürlerin analizi için bkz. Laurent Mallet, “Karikatür Dergisinde Yahudilerle İlgili Karikatürler,” **Toplumsal Tarih**. Sayı 34, Ekim 1996. s. 26-33
- 14 Hükümet bildirisinin tam metni için bkz. **Ayn Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 52-54
- 15 Tek Parti döneminde Kırklareli'nde dört spor kulübünün faaliyette olduğunu biliyoruz. Bunların isimleri şöyle: Halk Spor, Acar Spor, Akın Spor, Kırklareli Gençlik Spor. bu konuda bkz. **Kırklareli II Yılı - 1967**. İstanbul: Cömertiş Matbaacılık, 1967. s. 297
- 16 Percy Loraine'nin bahsettiği rapor, tercümesini verdiğimiz belgedir.
- 17 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Percy Loraine'den Sir John Simon'a rapor: FO 371/22 Temmuz 1934 tarihli ve E4916/4633/44. numaralı belge
- 18 İstanbul'daki İngiliz Elçisi Percy Loraine'den Sir John Simon'a rapor: FO 371/7 Temmuz 1934 tarihli ve E4663/4633/44. numaralı belge
- 19 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 (M 1224) Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Jews/9 (Ne kadar ilginçtir ki, Haluk Karabatak aynı belgeyi okuduğu halde bu önemli askeri ayrıntılardan bahsetmiyor! AA)
- 20 Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.512/186
- 21 Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanlığına, 22 Mayıs 1934, 867/24/38
- 22 Brock Millman, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42,” **Middle Eastern Studies**. Vol. 31, No. 3. s. 504
- 23 Bu gezinin renkli bir anlatımı için bkz. Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemینی Anımsarken (1933-1951)**. İstanbul: Tarih Vakfı yayını, 1995. s. 86-90
- 24 Lord Kinross, **Atatürk**, New York, 1965. s. 322. Zikreden Millman, **ibid.** s. 504
- 25 Gezi programı için bkz. **Ayn Tarihi**. no. 7, Temmuz 1934. s. 4-5
- 26 Hasan Rıza Soyak, **ibid.** s. 527 Atatürk'ün yaptığı bu stratejik değerlendirmenin beş sene sonra 1939 yılı Nisan ayında İtalyanların Arnavutluğun işgali ile aynen gerçekleşmesi Atatürk'ün stratejik dehâsını gösteriyor.
- 27 Hükümet bildirisinin tam metni için bkz. **Ayn Tarihi**. no. 8, Ağustos 1934. s. 52-54 (Altın ben çizdim AA)
- 28 İçişleri Bakanı Şükrü Kaya 14 Haziran 1934 günü TBMM'de 2510 sayılı İskan Kanununu tanıtırken, “Bu kanın tek dille konuşan, bir [aynı şekilde] düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır” diyordu. Bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 23. s. 141
- 29 Records of the Department of State Relating to the Internal Affairs of Turkey 1930-1944 Amerikan Elçisi Robert Skinner'den ABD Dış İşleri Bakanına, 867.4016 Armenians/11
- 30 Karabatak, **ibid.** s. 5
- 31 Avrupa'da ve özellikle Almanya'da ırkçılığın gelişmesi hakkında bkz. George L. Mosse, **The Culture of Western Europe**. Boulder: Westview press, 1988
- 32 Türkiye'de tek parti dönemindeki İrkçi-Turanı hareketi hakkında en ciddi çalışma için bkz. Günay Göksu Özdoğan, **The Case Racism-Turanism: Türkism During Single Party Period, 1931-45**. Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1990
- 33 İrkçi antropoloji konusunda samimi çabalarını gördüğümüz bazı sosyal bilimcilerin Tek Parti yıllarında yayımlanmış eserleri, Batı ülkelerindeki örneklerinin yanında son derece düşük seviyede kalmaktadır. Antropolog Şevket Aziz Kansu'nun çalışmaları ile Atatürk'ün manevi evladı Afet İnan'ın Cenevre Üniversitesinden Prof. Eugène Pittard yönetiminde ve tüm devlet imkanlarını kullanarak hazırladığı doktora tezi resmi Türk tarih söyleminin oluşumunda ciddi bir katkı yapamamıştır. Bkz. Afet İnan, **L'Anatolie, le pays de la “Race” Turque**. Genève, Librairie de l'Université, 1941
- 34 Hitler Almanya'sında ırkçı devlet aygıtının nasıl işlediği ve nelere kâdir olduğunu çok iyi anlatan bir çalışmada Nazilerin ırkın saflığını koruma adına uyguladıkları sosyal politikaların aynı anda hem çok modern olduğu; hem de esaslı bir biçimde modernlik karşıtı olduğu vurgulanıyor: Michael Burleigh ve Wolfgang Wippermann, **The Racial State: Germany 1933-1945**. Cambridge: CUP, 1991. s. 4
- 35 **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 23. s. 145
- 36 Ziya Gökalp, “Millet nedir?” **Makaleler VII (Küçük Mecmua'daki Yazılar)**. Yayına haz. M. Abdülhaluk Çay. Ankara: Kültür Bakanlığı yayını, 1982. s. 228
- 37 Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. s. 36
- 38 Ziya Gökalp, **ibid.** s. 231
- 39 TDK'nın 1935'de yayınladığı cep kılavuzlarında bu kritik kavramlara verilen karşılıklar şöyle: Soy: 1 nijad, neseb, haseb-2. cins; Kavm: ulus; Millet: ulus; İrk: ırk, vatan: otan, vatan, yurt. Bkz. **Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu**. İstanbul: Devlet Basımevi, 1935
- 40 Recep Peker'in 16 Ekim 1931 günü İstanbul Üniversitesinde verdiği konferans daha sonra partinin resmi yayını olarak basılmıştır: **CHF Programının İzahı**. Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1931. s. 6